

تأثیر جهانی شدن اقتصاد بر توسعه اقتصادی قزاقستان

فرهاد عطایی*

دانشیار گروه روابط بین‌الملل، دانشگاه تهران

عابد نوروزی زرمهری

کارشناس ارشد مطالعات آسیای مرکزی و قفقاز، دانشگاه تهران

(تاریخ دریافت: ۱۳۹۳/۰۱/۱۹ - تاریخ تصویب: ۱۳۹۳/۱۱/۲۰)

چکیده

با فروپاشی اتحاد شوروی، جمهوری‌های استقلال یافته از آن، ریشه مشکلات اقتصادی خود را در به کارگیری سیاست‌های اقتصادی کمونیستی در زمان اتحاد شوروی دانستند و به سوی نظام بازار آزاد حرکت کردند. حرکت این کشورها در دوران گذار اقتصادی به صورت طبیعی با فرایند جهانی شدن در ارتباط است. با توجه به جهانی شدن اقتصاد که در ارتباط کامل با کنش‌گران اقتصادی بین‌المللی است، کشورهایی که ظرفیت جذب این کنش‌گران را داشته باشند، می‌توانند از این فرایند بیشترین استفاده را ببرند. در این نوشتار تأثیر شاخص‌های سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی، تجارت خارجی و وجوه کاری بر شاخص‌های توسعه اجتماعی-اقتصادی در جمهوری قزاقستان بررسی می‌شود. با بررسی آمارهای کمی و کیفی این کشور بر موفق بودن قزاقستان در جذب بهتر شاخص‌های جهانی شدن نسبت به کشورهای دیگر آسیای مرکزی و تأثیر بیشتر این شاخص‌ها بر توسعه اجتماعی-اقتصادی آن تأیید شده است. قزاقستان با تلاش بیشتر در آزادسازی‌های اقتصادی، توسعه اقتصادی-اجتماعی بیشتری را تجربه کرده است.

کلیدواژه‌ها

تجارت خارجی، توسعه اقتصادی، جهانی شدن اقتصاد، سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی، قزاقستان، وجوه کاری.

---

* E-mail: atai@ut.ac.ir

مقدمه

در دو دهه اخیر در حوزه علوم اجتماعی فرایند جهانی شدن به عنوان گفتمانی رایج شناخته شده است. به باور برخی، دورنمای جهانی شدن، توسعه بازار جهانی سرمایه‌داری، نابودی دولت‌های ملی، گردش پرشتاب تر کالا، اطلاعات و شکل‌های فرهنگی است (حمیدی و سرفرازی، ۱۳۹۰، ص. ۵). در تعریفی کوتاه از جهانی شدن بیان می‌شود: «جهانی شدن عبارت است از افزایش آزادی تجارت و سرمایه‌گذاری بین‌المللی و یکپارچه شدن اقتصادهای ملی در این فرایند» (گریسولد، ۱۳۸۵، ص. ۲۷۷) رهیافت‌های مختلفی به بررسی این موضوع پرداخته‌اند که شناخت این رهیافت‌ها تبیین موضوع جهانی شدن را آسان می‌کند. رهیافت‌های جامعه‌شناختی، مارکسیستی، واقع‌گرایانه و لیبرالی در تبیین این فرایند نظرهایی را بیان کرده‌اند.

در رهیافت جامعه‌شناختی گیدنز با نگاه جامعه‌شناسانه خود قسمت‌هایی از نظر هاروی در باب فشردگی فضا و زمان را قبول کرد. گیدنز جهانی شدن را مهم‌ترین مؤلفه مدرنیته متأخر می‌داند و آن را قابل توجه‌ترین موضوع در جامعه‌شناسی مدرن تلقی می‌کند. وی جهانی شدن را «فرایند بهم وابستگی روزافزون ما» تعریف می‌کند (گیدنز، ۱۳۸۸، ص. ۳۷). علاوه بر گیدنز، رابرتسون به آگاهی انسان‌ها از تعلق به داشتن جهانی واحد اشاره می‌کند. در رهیافت مارکسیستی به نظر والرشتاین جهانی شدن گفتمانی برخاسته از ایدئولوژی توجیه‌گر نظام جهانی سرمایه‌داری است که می‌خواهد شرایط جدید بهتری را پیش روی مردم جهان ترسیم کند.

در رهیافت دیگر، واقع‌گرایان برخلاف لیبرال‌ها و مارکسیست‌ها نگرشی اقتصادی به پدیده‌ها ندارند. آنها عامل تعیین‌کننده در پدیده‌ها را سیاست می‌دانند. از دید مخالفان واقع‌گرایی چون در ماهیت آن نگرش، دولت محور همه تجزیه و تحلیل‌ها است این نگرش نمی‌تواند تمام ابعاد و زوایای جهانی شدن را تبیین کند؛ زیرا در بحث جهانی شدن خود دولت به چالش کشیده می‌شود (مردانی گیو، ۱۳۸۰، ص. ۳۶). کنت والتز در نظریه‌های نوواقع‌گرایانه خود نسبت به «وابستگی متقابل» نگاه منفی نشان می‌دهد و وابستگی متقابل را به‌عنوان پایه جهانی شدن می‌داند، اما لیبرال‌ها معمولاً فرد را عامل اصلی در اقتصاد سیاسی می‌دانند و معتقدند که افراد به‌صورت عقلانی عمل می‌کنند و به دنبال به حداکثر رساندن مطلوبیت هستند که این کار را از راه جایگزینی کالا انجام می‌دهند. لیبرال‌ها به شبکه تارهای عنکبوتی شکلی باور دارند که تنها دولت‌ها را کنش‌گران اصلی ندانسته و در کنار آن‌ها سازمان‌های خصوصی، شرکت‌های چندملیتی و سازمان‌های بین‌المللی را نیز بازیگران مؤثر می‌دانند.

جهانی شدن اقتصاد

جهانی شدن فرایندی است که ابعاد سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی دارد. اما اصلی ترین موتور محرک رقابت را در جهانی شدن می توان در بعد اقتصادی آن یافت که طیف گسترده ای از تحولات مانند اقتصاد مجازی، تحول در سرمایه داری، شیوه تولید نوین و تغییر در قواعد بازی را شامل شده است (قوام، ۱۳۸۶، ص. ۷۹). جهانی شدن شاخص هایی دارد که اصلی ترین آن ها سرمایه گذاری مستقیم خارجی^۱، تجارت جهانی و درباره برخی از کشورها وجوه کارگری^۲ است.

سرمایه گذاری مستقیم خارجی

انکتاد^۳، سرمایه گذاری مستقیم خارجی را این گونه تعریف می کند: «سرمایه گذاری که متضمن مناسبات بلندمدت بوده و منعکس کننده کنترل و نفع مسلم شخصیت حقیقی یا حقوقی مقیم یک کشور در شرکتی واقع در خارج وطن سرمایه گذار باشد». به نظر کوین، سرمایه گذاری مستقیم خارجی نوعی سرمایه گذاری است که با هدف کسب منفعت دائمی و همیشگی در مؤسسه ای مستقر در کشوری غیر از کشور سرمایه گذار صورت گیرد و نتیجه آن کسب حق رأی مؤثر در مدیریت شرکت یا مؤسسه است. در مطالعاتی که بر روی شصت و نه کشور در حال توسعه در سال ۱۹۹۵ انجام شد، درباره تأثیرات سرمایه گذاری مستقیم خارجی نتایج زیر به دست آمد:

۱. سرمایه گذاری مستقیم خارجی به مراتب بسیار بیشتر از سرمایه داخلی به رشد کمک می کند،
۲. افزایش این سرمایه گذاری ها در بلندمدت می تواند با بهره وری بالاتر سرمایه انسانی برای کل اقتصاد مؤثر باشد که نشان دهنده اثرهای مثبت این موضوع از راه مسائلی مانند آموزش کارگران است (علیشیری و ایزدی، ۱۳۷۹، ص. ۲۰۱). همچنین حضور سرمایه گذاران خارجی می تواند به عنوان اهرم فشار در حوزه سیاست خارجی به کمک کشورهای جهان سوم بیاید (امیراحمدی، ۱۳۷۹، ص. ۱۵۸).

-
1. Foreign Direct Investment
  2. Labor remittance
  3. United Nations Conference on Trade and Development

تجارت خارجی

تجارت خارجی را هنگامی یکی از عناصر مؤثر در فرایند جهانی شدن می‌دانند که با آزادسازی تجاری همراه شود. به دنبال جهانی شدن، میزان تجارت افزایش یافته است و بدین ترتیب یکی از راه‌های ارزیابی اثر فرایند جهانی شدن بر یک کشور بررسی تأثیر تجارت خارجی بر رشد آن است (آذربایجانی، ۱۳۸۲، ص. ۱۹۵). آزادسازی رژیم‌های تجاری ملی از الزامات مهم جهانی شدن اقتصاد است. سازمان تجارت جهانی هم تسهیلات قانونی مناسبی را برای کشورها فراهم کرده است؛ اما آنها با احتیاط زیادی در این مسیر گام گذاشتند.

وجوه کارگری

در طول دو دهه گذشته حواله‌های ارسال شده توسط کارگران از یک کشوری که در آن مشغول به کار هستند به کشور اصلی خودشان به عنوان یکی از مهم‌ترین منابع جریان مالی خارجی در کشورهای در حال توسعه شناخته شده است (Kapur, 2006, p.1). برای بسیاری از کشورهای منطقه آسیای مرکزی بعد از فروپاشی اتحاد شوروی این حواله‌ها به عنوان بزرگ‌ترین منبع اقتصادی در حوزه جهانی شدن بعد از سرمایه‌گذاری خارجی و کمک‌های خارجی مطرح است (Mansoor, 2006, p.57).

جهانی شدن اقتصاد و توسعه اجتماعی اقتصادی

توسعه اقتصادی، اجتماعی، سیاسی و فرهنگی هر ملتی نتیجه تحول فکری و تغییر در اندیشه و افکار آنها است تا در سایه این تغییر و تحول استعدادهای فکری انسانی از بالقوه به بالفعل تبدیل شده و از منابع تولید و طبیعی بهره گرفته شود. برای تأثیرگذاری مثبت و مفید فرایند جهانی شدن بر توسعه یک کشور، تحقق چند مورد لازم به نظر می‌رسد:

- تغییر در نگرش، بینش و تفکر دولت‌مردان و مدیران برای ورود به فرایند جهانی شدن با اطلاع‌رسانی و تبلیغات،
- تغییر قوانین و مقررات به ویژه در مواردی که مانع ورود به سازمان‌های بین‌المللی می‌شود.
مانند سرمایه‌گذاری خارجی،

- تغییرات ساختاری در اقتصاد، خصوصی‌سازی برای ورود به تجارت جهانی،
- توجه جدی به فرایند جهانی شدن در برنامه‌های توسعه و بودجه‌های کشور،
- تغییر دیدگاه تدوین برنامه‌ها و سیاست‌های کشور از بخشی به منطقه‌ای. (سعیدی، ۱۳۸۵،

ص. ۴۰)

نگاهی به قزاقستان

منطقه آسیای مرکزی پهنه جغرافیایی غنی است که به نظر برخی همانند عربستان سعودی ذخایر قابل ملاحظه نفت و گاز دارد. این موضوع سبب شد که برخی نظریه پردازان، نظریه خلیج فارس دوم را برای تبیین ویژگی‌های آن به کار برند (رفیع و جانباز و شیرخانی، ۱۳۸۷، ص. ۶۳). قزاقستان غنی‌ترین کشور این منطقه از نظر منابع است و با ۳۶/۶ میلیارد بشکه ذخایر اثبات شده، جزء ۱۰ کشور برتر صنعت نفت جهان است (صادقی، ۱۳۹۲، ص. ۹۸-۹۷). این منابع ارزشمند دولت قزاقستان را امیدوار به افزایش صادرات نفت به سایر نقاط جهان کرده است. در نواحی جنوبی آن پنبه و در زمین‌های شمالی آن غلات، گندم و علوفه کشت می‌شود. این کشور پلی راهبردی میان روسیه و آسیا به‌شمار می‌رود. تا دسامبر ۱۹۹۱ برنامه‌ریزی اقتصادی برای این کشور مانند دیگر جمهوری‌های پیشین اتحاد شوروی در مسکو انجام می‌شد؛ اما در سال‌های بعد از استقلال این کشور با جدیت و شتاب به‌سوی پیشرفت‌های اقتصادی به‌ویژه از راه سرمایه‌گذاری غربی و خصوصی‌سازی اموال دولتی حرکت کرد (لطیفیان، ۱۳۹۰، ص. ۷۱).

اقتصاد قزاقستان در زمان اتحاد شوروی

سیاست اشتراکی کردن اجباری کشاورزی استالین که برآمده از ماهیت اشتراکی ایدئولوژی مارکسیستی بود، سبب برهم‌خوردن ساختار اقتصادی کشورهای آسیای مرکزی و از جمله قزاقستان شد. برنامه‌های پنج ساله استالین در بسیاری از جنبه‌ها موفق بود؛ با وجود این، هزینه‌های انسانی زیادی نیز برای اتحاد شوروی در پی داشت. اتحاد شوروی از نظر شاخص‌های مورد بحث ما به‌شدت منزوی بود و سهم این شاخص‌ها در تولید ناخالص آن نیز اندک بود. در زمینه سرمایه‌گذاری خارجی بیشتر سرمایه‌گذاری‌ها در زمینه امور نظامی انجام می‌گرفت. این کشور در زمان اتحاد شوروی مسئول تولید انرژی و مواد معدنی برای بازار صنعتی اورال و سبیری مرکزی بود.

اقتصاد قزاقستان بعد از استقلال

اقتصاد قزاقستان در سال‌های بعد از استقلال بیش از هر چیز بر منابع طبیعی به‌ویژه نفت و گاز وابسته است. درصد بالایی از تولید ناخالص داخلی این کشور را صادرات نفت خام تشکیل می‌دهد. افزون بر آن، قزاقستان معادن فلزی مختلفی دارد که در سال‌های بعد از استقلال به بهره‌برداری از آن‌ها توجه شد؛ اما برای اکتشاف و استخراج بهینه از این منابع نیاز شدیدی به سرمایه‌گذاری خارجی احساس شد. همچنین برای رقابت‌پذیری در بازار مواد اولیه سرمایه‌گذاری توسط سرمایه‌گذاران خارجی امری حیاتی محسوب می‌شود (Loung, 2001, p.381). بخش

انرژی را می‌توان موتور توسعه اقتصادی قزاقستان به‌شمار آورد و بخش صادرات مواد معدنی را هم می‌توان به‌عنوان پرکننده شکاف صادرات این کشور دانست. قزاقستان ریشه مشکلات اقتصادی را در اقتصاد بازمانده از اتحاد شوروی دانست و در راه اصلاحات اقتصادی گام برداشت.

برنامه اصلاحات اقتصادی قزاقستان

برنامه اصلاحات اقتصادی قزاقستان در اصلاحات نظام‌مند، سیاست تثبیت، سیاست تجاری و سیاست نرخ ارز تقسیم می‌شود:

الف) اصلاحات نظام‌مند

۱. آزادسازی قیمت‌ها: قزاقستان دومین کشور بعد از روسیه بود که در اوراسیای مرکزی آزادسازی قیمت‌ها را انجام داد. در این کشور ۸ درصد از قیمت عمده‌فروشی و ۸۵ درصد از قیمت خرده‌فروشی آزاد شد که نتیجه آن بالارفتن قیمت برای مصرف‌کننده بود.
۲. خصوصی‌سازی: قزاقستان کشوری است که در سال‌های ابتدایی استقلال، سیاست‌های اقتصادی خود را همگام با روسیه دنبال می‌کرد. بنابراین این کشور بعد از آغاز اصلاحات اقتصادی روسیه در زمینه خصوصی‌سازی، در سال ۱۹۹۱ خصوصی‌سازی را با پایه‌گذاری کمیته املاک دولتی قزاقستان آغاز کرد (Pomfret, 1995, p.90). تمرکززدایی که از عملکردهای بهبودبخش استفاده از منابع است، از راه اجاره‌های ۹۹ ساله در سال‌های ابتدایی و رسمیت‌شناختن مالکیت خصوصی در قانون مالکیت زمین برای استفاده‌های کشاورزی و ساخت‌وساز بعد از سال ۲۰۰۰ انجام گرفت (Pomfret, 2006, p.43).
۳. اصلاحات بازار کار: دولت برای پایین نگه‌داشتن میزان بیکاری از ابتدا اصلاحاتی را انجام داد. انعطاف‌پذیری در دستمزدها از سال ۱۹۹۲ و در قانونی، چانه‌زنی میان کارگر و کارفرما به تصویب رسید. در سال ۱۹۹۶ در قانونی، اجازه اعتصاب و اعتراض به کارگران نسبت به دستمزدها داده شد.
۴. اصلاحات بخش مالی: در آستانه استقلال در قزاقستان هیچ‌گونه بانک مستقل و مؤسسه مالی وجود نداشت. از مشکلاتی که در ابتدا دامن‌گیر دولت شد، اعتمادداشتن مشتریان نسبت به نظام بانکداری جدید بود. شاید دلیل اصلی عملکرد اندک بانک‌های قزاقی در آن زمان را بتوان تورم بیش از اندازه اقتصاد قزاقستان قبل از سال ۲۰۰۰ دانست. از سال ۲۰۰۰ به بعد در اثر ثبات تورم، عملکرد بانک‌ها بهبود پیدا کرد. در سال‌های بعد از سال ۲۰۰۰ دولت سیاست‌های مالی حساب‌شده‌ای را آغاز کرد. این سیاست‌ها در زمانی صورت گرفت که درآمدهای مالیاتی

کشور افزایش داشت و قیمت جهانی انرژی بالا رفته بود که سبب شده بود تا درآمد کشور از حد پیش‌بینی شده نیز بالاتر رود (Larsson, 2010, pp.19-20).

ب) سیاست‌های تثبیت اقتصادی

قزاقستان در سال ۱۹۹۱ با کسری بودجه مواجه بود. مالیات تنها توسط بنگاه‌های اقتصادی دولتی پرداخت و به وسیله نظام بانکی دولت جمع‌آوری می‌شد. در سال ۱۹۹۲ سیستم قدیمی جمع‌آوری مالیات تغییر کرد. نرخ اولیه مالیات بر ارزش افزوده ۲۸ درصد بود که تا ۲۰ درصد نیز کاهش پیدا کرد. دولت برای مبارزه با تورم در سال ۱۹۹۴ بعد از معرفی تنگه به‌عنوان پول ملی برنامه تثبات پولی را براساس پول جاری کشور آغاز کرد (De Broeck, 1998, p.31). در سال ۱۹۹۵ بانک ملی قزاقستان برنامه‌ای را برای کاهش تورم و تثبات نرخ ارز آغاز کرد. این برنامه مهم‌ترین تلاش این کشور برای حرکت به سوی رشد اقتصادی بود.

ج) تجارت و نرخ ارز

تجارت خارجی قزاقستان در سال ۱۹۹۱ و با فروپاشی اتحاد شوروی آغاز شد. با ایجاد سازمان کشورهای مستقل هم‌سود^۱ و فروپاشی اتحاد شوروی، قزاقستان تجارت خارجی خود را در درون این سازمان و با روسیه آغاز کرد. میزان تجارتش با دیگر کشورهای این سازمان بسیار ناچیز بود. پرداخت‌های تجاری جمهوری‌ها در زمان اتحاد شوروی از راه توافقی میان بانک‌های ملی جمهوری‌ها و گاس بانک تسویه می‌شد.

وضعیت شاخص‌های جهانی‌شدن اقتصاد در جمهوری قزاقستان

وجوه کاریگری در قزاقستان

در دنیای جهانی‌شده امروز، میلیون‌ها نفر در خارج از مرزها با ارسال وجوه ارسالی می‌توانند زندگی خانواده‌های خود را تأمین کنند. روسیه و قزاقستان مهم‌ترین کشورهای میزبان برای مهاجران کشورهای فقیر آسیای مرکزی و قفقاز جنوبی هستند و تنها تعداد کمی از مهاجران موفق شدند تا به اروپا و آمریکای شمالی مهاجرت کنند (Juraev, 2008, p.5).

در زمینه این شاخص، قزاقستان به‌عنوان مقصد کارگران مهاجر مطرح است. این کشور از سال ۲۰۰۰ تبدیل به دومین مقصد مهاجرت‌های کاری بعد از فدراسیون روسیه در منطقه شد. هرچند که در قزاقستان حقوق کارگران پایین‌تر از روسیه است؛ اما شرایط اقامت و کسب

تابعیت در این کشور ساده‌تر است (Laruelle, 2008). از دیگر دلایل مهم این موضوع وجود منابع اقتصادی ارزشمند قزاقستان است که درآمد سرانه این کشور را نسبت به دیگر کشورها بالا برده و سبب جذب کارگران از نقاط مختلف شده‌است. در سال ۱۹۹۸ به‌دنبال بحران اقتصادی روسیه، قزاقستان تبدیل به مقصد نهایی برای کارگران مهاجر در آسیای مرکزی شد. از یک جهت قزاقستان برای مهاجران، منطقه امن‌تری نسبت به روسیه به حساب می‌آید و آن‌هم بیگانه‌ترسی موجود در فرهنگ روسی است که گاهی با اقدامات خشونت‌آمیز همراه می‌شود (Anderson, 2009, p.5). افزون بر برتری‌های یادشده درآمد کارگری در این کشور بالاتر از میزان مشابه در کشورهای همسایه است (Laruelle, 2008).

مهاجرت کارگران در قزاقستان به دو صورت قانونی و غیر قانونی انجام می‌شود. دولت با وضع قوانین، برای مبارزه با مهاجرت‌های غیر قانونی تلاش می‌کند؛ اما آمارها نشان‌دهنده سوءاستفاده بنگاه‌های اقتصادی است. مهاجرت‌های غیر قانونی بیشتر از سوی همسایه‌های نزدیک انجام می‌شود (Laruelle, 2008). این موضوع نشان‌دهنده نیاز واقعی آن‌ها به کار در قزاقستان است. نتیجه این امر برای قزاقستان خروج ارز از کشور و بیشتر شدن شکاف طبقاتی است.

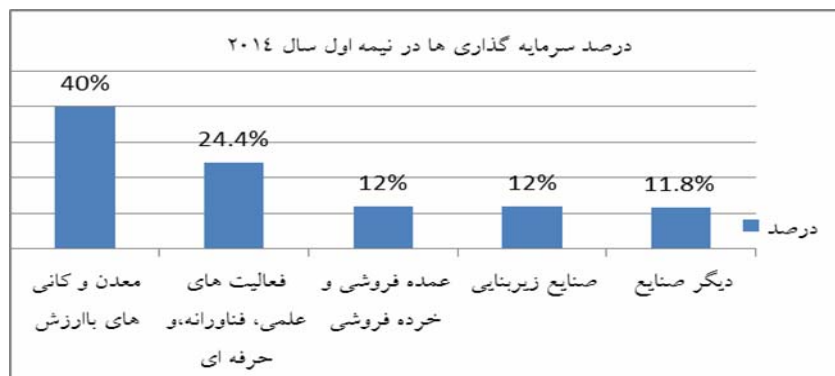
سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی

بعد از استقلال و بین سال‌های ۱۹۹۱ تا ۱۹۹۵ کاهش شدید تولید ناخالص داخلی و مشکلات فراوان، اقتصاد کلان قزاقستان را با مشکل روبه‌رو کرده بود. بحران مالی آسیا و روسیه نیز تأثیر نامطلوبی در این کشور گذاشت. اما از سال ۲۰۰۰ به بعد با بالا رفتن قیمت نفت و فلزات که صادرات مهم قزاقستان را تشکیل می‌دهد، اوضاع بهبود پیدا کرد. ثبات سیاسی قزاقستان، منابع غنی طبیعی، محل ژئوپلیتیکی سودمند، نیروی انسانی ارزان و روابط با ثبات میان اقوام از ویژگی‌های مثبت مورد توجه سرمایه‌گذاران است. از دیگر برتری‌های قزاقستان برای سرمایه‌گذاری می‌توان به فرصت برای ایجاد سهم در بازار ۱۶ میلیونی اشاره داشت که البته به دلیل توجه بیشتر به بخش منابع زیرزمینی این موضوع نادیده گرفته شده است. از جمله خطرهایی که سرمایه‌گذاران در قزاقستان با آن روبه‌رو هستند می‌توان به آسیب‌پذیری اقتصاد قزاقستان نسبت به نوسانات قیمت نفت، فشار سیاسی، فساد گسترده، زیرساخت‌های توسعه‌نیافته و بازارهای داخلی کوچک با قدرت خرید پایین اشاره کرد. البته از مهم‌ترین مشکلات، غیر قابل پیش‌بینی بودن ایجاد و اجرای قوانین است (Raiser, 2001).

بخش‌های سرمایه‌گذاری خارجی در قزاقستان

شرکت‌های آمریکایی بیشترین میزان سرمایه‌گذاری را در قزاقستان دارند. اما در کنار آن شرکت‌هایی از انگلستان، ایتالیا، کانادا، کره جنوبی، چین و روسیه حضور دارند. در نمودار ۱ سرمایه‌گذاری‌های انجام‌شده در بخش‌های مختلف اقتصاد این کشور در نیمه اول سال ۲۰۱۴ نشان داده شده است.

نمودار ۱. درصد سرمایه‌گذاری‌ها در نیمه اول سال ۲۰۱۴

(منبع: نویسندگان براساس آمار سایت: <http://strategy2050.kz>)

الف) بخش نفت و گاز

بعد از روسیه بیشترین تولید روزانه نفت در جامعه کشورهای مستقل هم‌سود، از آن قزاقستان است. در سپتامبر ۱۹۹۷ گفت‌وگو با شرکت چینی بر سر میدان نفتی اکتوبه درست در زمانی که این شرکت در مناقصه اوزن موناغای گاز و ساخت خط لوله از غرب قزاقستان به چین پیروز شده بود به اطلاع عموم رسید (IPR, 1997). شرکت ملی نفت چین با امضای این قرارداد ۳۲۵ میلیون دلار سرمایه‌گذاری کرد و تعهدهایی را امضا کرد که مبلغ ۴ میلیارد دلار در بیست سال آینده پرداخت کند. در سال‌های ۱۹۹۸ تا ۲۰۰۵ بیش از ۵۰۰ میلیون دلار سرمایه‌گذاری کرد (Alfa Capital Kazakhstan, 1998). شرکت ملی نفت چین در سال ۲۰۰۰ موافقت‌نامه‌ای را برای توسعه محلی به مبلغ ۲ میلیون دلار با مقامات محلی امضا کرد و بازسازی یک ایستگاه پالایش نفت را در منطقه عهده‌دار شد. تولید نفت این شرکت در سال ۲۰۰۰ از ۲/۳ میلیون تن به ۲/۶ میلیون تن رسید (IPR, 2001).

شرکت‌های نفتی در یک کشور نفت‌خیز بیشتر در سه حوزه اکتشاف، استخراج و انتقال فعالیت می‌کنند. شرکت نفتی شورون در آوریل ۱۹۹۳ قراردادی ۲۰ میلیارد دلاری برای راه

اندازی دوباره میدان نفتی تنگیز با جمهوری قزاقستان امضا کرد. بنا بر موافقت‌های انجام‌شده، مشارکت اقتصادی بین دولت قزاقستان و این شرکت به نام تنگیزشورویل^۱ با مالکیت مشترک دولت قزاقستان و شرکت شورون برای تولید ۳۴۰ هزار بشکه در روز تا ۲۰۰۲ و ۷۵۰ هزار بشکه تا ۲۰۱۰ ایجاد شد (Sukhoruchenko, 2007, p.105). طرح نفتی تنگیز برای دولت قزاقستان در حکم مخزن پولی است به همین دلیل مقامات قزاقستان به شکل رسمی اعلام کردند که مناقشات با شرکت ایتالیایی آنی مبارزه بر ضد سرمایه‌گذاری شرکت‌های خارجی نیست، بلکه تأخیرهای انجام‌شده در طرح کاشغان دلیل این برخوردها است. شورون در مدت هشت سال حدود یک میلیارد و ۲۰۰ میلیون دلار در برنامه‌های زیست‌محیطی در قزاقستان هزینه کرده است. اختلافی که پیش‌تر در سال ۲۰۰۷ بین شورون با مقامات قزاقستان بروز کرده بود، با موافقت این شرکت با سرمایه‌گذاری ۸۶۶ میلیون دلار بین سال‌های ۲۰۰۷ تا ۲۰۱۰ برای بهبود وضعیت زیست‌محیطی، حل شد (سایت اطلاع‌رسانی نفت و انرژی، ۱۳۸۶). با توجه به حمایت‌های قزاقستان از سرمایه‌گذاری شرکت‌های خارجی، کنسرسیوم تنگیزشورویل در سال ۲۰۱۰ در مجموع ۲۵ میلیون و ۹۰۰ هزار تن نفت خام تولید کرد. همچنین وزارت نفت و گاز قزاقستان می‌خواهد تا تولید سالانه را تا سال ۲۰۱۵ به ۱۰۰ میلیون تن و تا سال ۲۰۲۰ به ۱۳۰ میلیون تن برساند (سایت اطلاع‌رسانی نفت و انرژی، ۱۳۹۰).

با توجه به غنی‌بودن قزاقستان از نظر منابع هیدروکربنی می‌توان قزاقستان را تنها کشوری در منطقه خارج نزدیک دانست که توان برهم‌زدن تسلط روسیه بر انرژی کشورهای مستقل هم‌سود را دارد. از این رو افزون بر شرکت لوک‌اویل شرکت‌های روسی دیگری مانند گازپروم، روس‌نفت و لوکوس در حال رقابت برای اکتشاف و استخراج در قزاقستان هستند. فعالیت مهم لوک‌اویل در قره‌چاقاناک است. افزون بر مشارکت در میدان نفتی تنگیز در خط لوله کنسرسیوم، ۱۲ درصد سهم دارد (Vahtra, 2005, p.22).

ب) بخش معدن

هرچند قزاقستان افزون بر داشتن میدان‌های وسیع نفتی و گازی، معادن ثروتمندی در نقاط مختلف دارد؛ اما از ابتدای استقلال کمتر توجهی به سرمایه‌گذاری در بخش معادن قزاقستان صورت گرفته است. این بی‌توجهی در حالی است که بخش معدن ۳۰ درصد از صادرات، ۱۶ درصد از تولید ناخالص داخلی و ۱۹ درصد از کل اشتغال صنعتی را دربرمی‌گرفت (World Bank, 2001, p.1). در بخش اکتشاف‌های معادن جدید، سرمایه‌گذاری در قزاقستان همواره

پایین بوده است که از دو دلیل ناشی می‌شود. اولین دلیل را می‌توان در دسترسی پایین به بازارهای مالی بین‌المللی و دومین دلیل را هم در قیمت پایین مواد معدنی دانست. اما به تدریج در سال‌های اخیر سرمایه‌گذاری‌ها در این بخش نیز افزایش یافته‌است.

از میان معادن موجود در قزاقستان معادن روی و مس برای سرمایه‌گذاران اهمیت زیادی دارند که شرکت گانکور سوئیس در معادن روی این کشور و شرکت سامسونگ کره جنوبی بر معادن مس آن سرمایه‌گذاری کرده‌اند. در سال‌های بعد از استقلال، سرمایه‌گذاری در بخش معدنی قزاقستان نوسان داشته است؛ اما می‌توان گفت که در دوره ۱۹۹۳ تا ۲۰۰۷ صنایع استخراجی قزاقستان حدود ۳۰/۷ میلیارد دلار سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی داشته است که در حدود ۷۶ درصد از کل این سرمایه‌گذاری‌ها را در این کشور منابعی مانند زغال سنگ، سنگ آهن، مس، اورانیوم و طلا به خود جلب کرده است (لطفیان، ۱۳۹۰، ص ۶۴).

ج) صنایع دیگر

از سرمایه‌گذاران مهم صنعتی در قزاقستان شرکت آرسلورمیتال^۱ است. این شرکت در بخش صنعت فولاد سرمایه‌گذاری کرده است. نقش سرمایه‌گذاری‌های آرسلورمیتال در توسعه جوامع محلی، استخراج معادن و صنعت فولاد و کل اقتصاد قزاقستان، تأثیرات جهانی‌شدن اقتصاد را بر توسعه جوامع بر ما معلوم می‌کند. افزون بر آن، شرکت فیلیپ موریس^۲ در تولید محصولات دخانیاتی و ماکروسافت در تولیدات فناوری اطلاعات از جمله دیگر سرمایه‌گذاران بزرگ در قزاقستان هستند.

تجارت خارجی

تلاش‌های قزاقستان در طول دو دهه گذشته، این کشور را به محلی مناسب برای تجارت بین‌المللی تبدیل کرده است. موانع تعرفه‌ای و غیرتعرفه‌ای در این کشور کاهش پیدا کرده است. صادرات این کشور تحت سلطه سوخت و انرژی است و واردات آن بیشتر ماشین‌آلات و مواد غذایی هستند. چین، روسیه و اتحادیه اروپا شریک‌های اصلی تجاری این کشور محسوب می‌شوند. شاخص استاندارد بررسی میزان بازبودن تجارت و رشد در تجارت، بررسی نسبت تجارت کالا و خدمات در تولید ناخالص داخلی است. قزاقستان در این نسبت با کاهش حدود ۸۰ درصدی در نیمه سال ۱۹۹۱ روبه‌رو شد و در سال ۱۹۹۸ بعد از بحران مالی روسیه، باز هم

1. ArcelorMittal
2. PMI

شاهد کاهش ۶۰ درصدی در این نسبت به قبل از استقلال بود. در سال ۲۰۰۰ سیر نزولی ناشی از پایان دوران بحران و بعد از بحران و بالارفتن قیمت نفت در این شاخص را شاهد هستیم. رشد در تجارت خارجی قزاقستان معلول افزایش در تولید و صادرات نفت از سال ۲۰۰۰ تا به امروز است. تولید نفت قزاقستان در سال‌های بعد از ۲۰۰۰ پیشرفت خوبی داشت. تا جایی که در سال ۲۰۰۹ به ۱/۶۲ میلیون بشکه در روز رسید. بازده سه حوزه نفت خیز این کشور تا سال ۲۰۱۵ به ۲ میلیون بشکه در روز خواهد رسید (لطفیان، ۱۳۹۰، ص. ۶۹). افزون بر صادرات نفت، افزایش صادرات گاز، فلزات و دیگر مواد علت اصلی افزایش صادرات بوده است. از نظر ارزش صادرات، نفت ۴۳ درصد از مجموع صادرات در سال ۲۰۰۲ را تشکیل می‌داد که این شاخص در سال ۲۰۱۰ به ۵۷ درصد رسید. می‌توان این افزایش صادرات را ناشی از آزادسازی‌های تجاری تعرفه‌ای و غیرتعرفه‌ای دانست (IMF, 2011, p. 17).

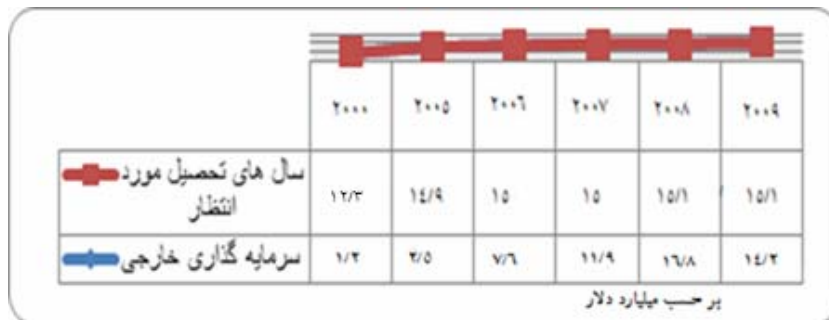
جغرافیای تجاری قزاقستان

میزان تجارت قزاقستان با دیگر کشورهای آسیای مرکزی و قفقاز بسیار ناچیز بوده است. برای نمونه، در سال ۲۰۱۱ تنها ۳ درصد از تجارت خارجی قزاقستان را دربرمی‌گرفت. اتحادیه اروپا یکی از مهم‌ترین طرف‌های تجاری قزاقستان است. ارتباط میان قزاقستان و اتحادیه اروپا بیشتر درباره موضوع‌های تجاری و سرمایه‌گذاری بوده است. از سال ۲۰۰۲ گفت‌وگو درباره انرژی، حمل و نقل و غیره نیز مطرح شد. در ژوئن ۲۰۰۶ وزارت حمل و نقل و ارتباطات قزاقستان و کمیسیون اروپا یادداشت‌هایی برای گسترش شبکه‌های حمل و نقل در زمینه پیوستن قزاقستان به شبکه حمل و نقل پان اروپایی تنظیم کردند. فکر نزدیکی و رابطه مناسب با چین، سه هدف تمامیت ارضی، استقلال ملی و شاید مهم‌تر از همه توسعه اقتصادی را برای قزاقستان تضمین می‌کند (Weitz, 2012). چین نیز از شریک‌های اصلی تجاری قزاقستان به‌شمار می‌رود. صادرات اصلی چین به قزاقستان پوشاک، مواد چرمی، کالاهای پلاستیکی، ماشین‌آلات و محصولات الکترونیکی است. صادرات مهم قزاقستان به چین را مس، سوخت، قیر طبیعی و دیگر فلزات تشکیل می‌دهد.

بررسی آماری تأثیر سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی بر شاخص‌های توسعه قزاقستان

تحلیل همبستگی میان داده‌های مربوط به شاخص‌های جهانی شدن و توسعه اقتصادی - اجتماعی در این کشور روشن‌گر و راهنمای تأثیرات جهانی شدن در این کشور است. در میان شاخص‌های جهانی شدن سرمایه‌گذاری خارجی اهمیت زیادی دارد. به این ترتیب میزان سرمایه‌گذاری خارجی در این کشور از سال ۱۹۹۴ تا سال ۲۰۰۹ با هر یک از شاخص‌های توسعه اجتماعی

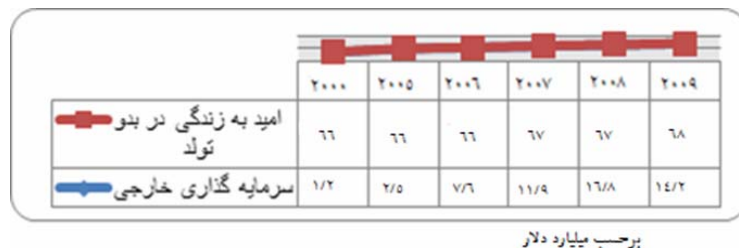
اقتصادی سنجیده شده است. بنا بر بررسی‌ها، ۸۴ درصد از تغییرات درآمد سرانه، ۶۵ درصد از سال‌های تحصیل مورد انتظار و متوسط سال‌های تحصیل و ۸۱ درصد از امید به زندگی در قزاقستان با میزان سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی در این کشور همبستگی دارد. نمودارهای ۲، ۳ و ۴ این همبستگی‌ها را نشان می‌دهد.

نمودار ۲. همبستگی سرمایه‌گذاری خارجی و سال‌های تحصیل مورد انتظار قزاقستان
(منبع: نویسندگان، براساس داده‌های بانک جهانی 2010, www. World bank .org)

نمودار ۳. همبستگی سرمایه‌گذاری خارجی و میانگین سال‌های تحصیل در قزاقستان
(منبع: نویسندگان، براساس داده‌های بانک جهانی 2010, www. World bank .org)

نمودار ۴. همبستگی سرمایه گذاری خارجی بر امید به زندگی در بدو تولد قزاقستان

(منبع: نویسندگان، براساس داده های بانک جهانی 2010، www. World bank .org)

این اعداد براساس داده های بانک جهانی و تحلیل همبستگی به دست آمده و درستی آن با آزمون فرض آماری سنجیده شده است. بنابراین سرمایه گذاری خارجی بالا در قزاقستان که در اثر برتری های این کشور برای سرمایه گذاران از یک سو و تلاش های دولت نظربایف برای ایجاد بستر مناسب در تغییر شاخص های توسعه اجتماعی - اقتصادی این کشور بی تأثیر نبوده است.

نتیجه

بعد از استقلال، مشکلات اقتصادی ناشی از برهم خوردن ساختار اقتصادی اتحاد شوروی جمهوری قزاقستان را دربر گرفته بود. این موضوع سبب ایجاد دیدگاهی ضد کمونیستی و متمایل به غرب شد. توجه تصمیم گیران کلان سیاسی اقتصادی قزاقستان به توانایی های اقتصادی کشور و برنامه ریزی مناسب جهت استفاده از آن ها برای غلبه بر مشکلات سبب شد تا در آستانه سال ۱۹۹۹ بسیاری از مشکلات ناشی از دگرگونی سیاسی مغلوب دولت قزاقستان شود. تأثیر سرمایه گذاری مستقیم خارجی برای قزاقستان، افزون بر تحلیل آماری انجام گرفته از راه کیفی نیز قابل اثبات است. درست است که افزایش قیمت مواد معدنی و نفت و گاز مهم ترین عامل غلبه قزاقستان بر مشکلات اقتصادی و فراهم کننده توان مناسب برای رشد و توسعه اقتصادی قزاقستان بوده است؛ اما نقش سرمایه خارجی در فراهم کردن شرایط مناسب برای رسیدن به درجه توانایی برای اکتشاف، استخراج و انتقال نفت و گاز و مواد معدنی، حیاتی است.

افزون بر سرمایه خارجی، نقش عضویت قزاقستان در سازمان تجارت جهانی در سال های آتی بر توسعه قزاقستان اهمیت دارد. مطالعات درباره این موضوع بیانگر سود اجتماعی معادل ۳/۷ درصد از تولید ناخالص داخلی و یا ۷/۶ درصد از مصرف کل کشور جمهوری قزاقستان است. این دستاوردها از چهار عامل اصلی تأثیر خواهد پذیرفت:

۱. دسترسی بهتر به بازارهای کشورهای غیر از کشورهای مستقل هم‌سود در برخی محصولات،
۲. کاهش تعرفه،
۳. آزادسازی موانع سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی در بخش خدمات،
۴. حذف سیاست‌های محلی برای شرکت‌های نفتی چندملیتی همراه با معافیت از مالیات بر ارزش افزوده.

بنابراین با انجام این موارد، راه برای سرمایه‌گذاری خارجی هموارتر شده است و همراه با سرمایه‌گذاری بیشتر، تولید و در نتیجه تجارت خارجی نیز افزایش خواهد یافت. تلاش‌های قزاقستان برای ایجاد محیطی آرام از راه موازنه میان قدرت‌های بزرگ، سبب سرمایه‌گذاری‌های خارجی در زمینه‌های مختلف به‌ویژه مواد اولیه شد که بالاتر رفتن رشد اقتصادی در این کشور را در پی داشت. با افزایش رشد اقتصاد، زمینه برای توسعه اجتماعی-اقتصادی در این کشور فراهم شد. سرمایه‌گذاری خارجی در قزاقستان به دلیل حضور و فعالیت شرکت‌های خارجی، سبب افزایش رقابت اقتصادی در داخل کشور شده است. افزون بر آن شرکت‌ها و بنگاه‌های تولیدی داخلی قزاقستان، تلاش بیشتری را برای بین‌المللی‌شدن آغاز کرده‌اند. همچنین افزایش رقابت‌پذیری داخلی سبب بالارفتن عرضه و تقاضا و افزایش تولید شده است. فعالیت و سرمایه‌گذاری شرکت‌های خارجی در قزاقستان موجب آشنایی تولیدکنندگان داخلی با فناوری‌های نوین تولیدی شده است. حضور سرمایه‌گذاران خارجی در قزاقستان و بالارفتن میزان سرمایه‌گذاری سبب پایین آمدن میزان بیکاری شده است. از دیگر تأثیرات مثبت سرمایه‌گذاران خارجی در قزاقستان توسعه سرمایه‌انسانی از راه استفاده بهینه از آن است. شرکت‌های سرمایه‌گذار بین‌المللی به دانش‌ها و فناوری‌هایی برای آموزش، برنامه‌ریزی و توسعه مدیریت مجهز هستند که در اثر حضور در قزاقستان به مدیران شرکت‌های داخلی انتقال داده می‌شود و به نظر می‌رسد که با توسعه سرمایه‌انسانی، استقلال اقتصادی قزاقستان به مرور تثبیت شود. بنابراین می‌توان نتیجه گرفت که شاخص‌های جهانی شدن، به‌ویژه سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی در توسعه اجتماعی اقتصادی قزاقستان تأثیر مثبت داشته است و این موضوع در اثر توجه دولت قزاقستان به فراهم کردن شرایط مطلوب برای آن به‌وجود آمده است.

منابع

الف) فارسی

۱. آذربایجانی، کریم (۱۳۸۲)، «جهانی‌شدن همگرایی اقتصادی و تأثیر سرریزهای منطقه‌ای بر رشد درآمد سرانه»، مجموعه مقالات جهانی‌شدن اقتصاد، تهران: مؤسسه اطلاعات و پژوهش‌های بازرگانی.
۲. امیراحمدی، هوشنگ (۱۳۷۹)، «سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی در کشورهای درحال توسعه»، اطلاعات سیاسی اقتصادی، شماره ۱۵۲-۱۵۱، فروردین و اردیبهشت، صص. ۱۴۰-۱۶۳.
۳. حمیدی، همایون و مهرزاد سرفرازی (۱۳۹۰)، «جهانی‌شدن و مدیریت منابع انسانی» فصلنامه مطالعات راهبردی جهانی‌شدن، سال دوم، پیش شماره دوم، صص. ۱-۴۰.
۴. رفیع، حسین و دیان جانباز و آمنه شیرخانی (۱۳۸۸)، «آسیای مرکزی: منطقه‌ای پویا برای فعالان امنیتی»، مطالعات اوراسیای مرکزی، سال دوم، شماره ۳، بهار و تابستان، صص. ۷۶-۶۱.
۵. سعیدی، احمد (۱۳۸۵)، «جهانی‌شدن و توسعه اقتصادی»، نشریه اتاق بازرگانی و صنایع و معادن ایران، آبان، شماره ۴۶۳، صص. ۳۸-۴۰.
۶. صادقی، سید شمس‌الدین (۱۳۹۲)، «ایران و تعامل‌های اقتصاد سیاسی انرژی در آسیای مرکزی»، مطالعات اوراسیای مرکزی، سال ششم، شماره ۱۲، بهار و تابستان، صص. ۱۱۴-۹۵.
۷. علیشیری، بهروز و پیروز ایزدی (۱۳۷۹)، «سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی، توسعه جهان سوم و همگرایی جهانی»، اطلاعات سیاسی اقتصادی، شماره ۱۵۲-۱۵۱، فروردین و اردیبهشت، صص. ۱۹۴-۲۰۵.
۸. قوام، عبدالعلی (۱۳۸۶)، جهانی‌شدن و جهان سوم، تهران: دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی.
۹. گریسولد، دانیل. ب (۱۳۸۵)، «جهانی‌شدن از منظر فرصت‌ها و تهدیدها»، ترجمه علیرضا رضایی، فصلنامه راهبرد، شماره ۳۹، صص. ۲۷۵-۲۹۴.
۱۰. گیدنز، آنتونی (۱۳۸۸)، چشم‌اندازهای جهانی، ترجمه محمدرضا جلائی پور، تهران: طرح نو.
۱۱. لطفیان، سعیده (۱۳۹۰)، قزاقستان، تهران: دانشگاه تهران.
۱۲. مردانی گیو، اسماعیل (۱۳۸۰)، «جهانی‌شدن، نظریه‌ها و رویکردها»، اطلاعات سیاسی اقتصادی، شماره ۱۶۸-۱۶۷، مرداد و شهریور ۱۳۸۰، صص. ۳۲-۵۵.

۱۳. حمایت رئیس جمهوری قزاقستان از پروژه نفتی «شورون» آمریکا، وبگاه خبری شانا، شنبه ۳۱ شهریور ۱۳۸۶، <http://www.shana.ir/fa/newsagency/114963/%D8%AD%D9%> (تاریخ دسترسی: ۱۳۹۰/۰۳/۲۳).
۱۴. سرمایه گذاری ۲۰ میلیارد دلاری در میدان نفتی تنگیز قزاقستان، وبگاه خبری شانا، (۳۱ خرداد ۱۳۹۰) <http://www.shana.ir/fa/newsagency/print/184852> (تاریخ دسترسی: ۱۳۹۱/۰۴/۰۶).

(ب) انگلیسی

1. Alfa Capital Kazakhstan, (1998), "Kazakhstan's Oil and Gas Sector", **Investment Report**, September, Almaty.
2. Anderson, Bridget and Blanka Hancilova. (2009), "Migrant Labour in Kazakhstan: A Cause for Concern?" **Centre on Migration, Policy and Society**, University of Oxford, Working Paper, No. 69.
3. De Broeck, M. and Kostial, K., (1998), "Output Decline in Transition: The Case of Kazakhstan", **IMF Working Paper**, Washington DC.
4. Interfax Petroleum Report (IPR), (1997), "Interfax Information Services (Weekly)", **Interfax**, Aurora, Colorado., October 3.
5. Interfax Petroleum Report (IPR), (2001), "Interfax Information Services (weekly)", **Interfax**, Aurora, Colorado. 13
6. International Monetary Fund, (2011), "Republic of Kazakhstan: Selected Issues", **IMF Country Report** No. 11/151.
7. Juraev, Alisher, (2008), "Labor Migration from Uzbekistan: Social and Economic Impacts on Local Development" **Europaen Work and Employment Research Center**, Manchester Business School.
8. Kapur, Devesh and David Singer, (2006), "Remittance, Government Spending, and the Global Economy", **International Studies Association Annual Meeting**, San Diego, CA.
9. Larsson, Johan Fredborn, (2010), "The Transition In Kazakhstan From Command to Market Economy" Department of Economics at the University of Lund, **Minor Field Study Series**, No. 199.
10. Laruelle, Marlene, (2008), "Kazakhstan the New Country Of Immigration For Central Asian Workers", **Central Asia Caucasus Analyst**, <http://www.cacianalyst.org> (Accessed on 4/30/2008).

11. Luong and EWeinthal. (2001), "Prelude to the Resource Curse: Explaining Oil and Gas Development Strategies in the Soviet Successor States and Beyond", **Comparative Political Studies**.
12. Mansoor, Ali and Bryce Quillin, (2006), "Migration and Remittance: Eastern Europe and Former Soviet Union" **World Bank**.
13. Pomfret, R., (1995), **The Economies of Central Asia**, Princeton: Princeton University Press.
14. Pomfret, R., (2006), **the Central Asian Economies Since Independence**, Princeton: Princeton University Press.
15. Raiser, Martin, (2001), "Kazakhstan's Investment Climate - A Review of the Evidence", **Kazakhstan International Business Magazine**, No. 3/4 <http://investkz.com/en/journals/28/304.html>, (Accessed on 7/4/2004).
16. Strategy 2050, (2014), Gross FDI Inflows To Kazakhstans Economy Amounted \$12.4 bln in h1 2014 available at: <http://strategy2050.kz/en/news/14754> (Accessed on: 11/4/2014)
17. Sukhoruchenko, Vladimir, (2007), **Foreign Direct Investment in an Emerging Market: Implications for Policy-Making in Kazakhstan**, Aktobe-Press,.
18. Vahtra, Peeter, (2005), "Russian Investments in the CIS –Scope, Motivations and Leverage," **Electronic Publications of Pan European Institute**, September.
19. Weitz, Richard, (2012), "The Underappreciated China-Kazakhstan Partnership", <http://www.chinausfocus.com/foreign-policy/the-underappreciated-china-kazakhstan-partnership>, (Accessed on 10/3/2008).
20. World Bank, (2001), "Republic of Kazakhstan - Strategic Review of the Mining and Metallurgy Sector", **Document of the World Bank**, http://www.askaliya.narod.ru/world_bank.pdf. (Accessed on 9/2/2010).
21. world bank, (2010), **World Development Indicators, available at:**
22. <http://databank.worldbank.org/data//reports.aspx?source=2&country=KAZ&series=&period=>, (Accessed on: 08/04/2010).